

ЖИТТЯ І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА В.Г. СОБКА ТА ЙОГО ВКЛАД У РОЗВИТОК ДОСЛІДЖЕНЬ З ІНТРОДУКЦІЇ ТА ОХОРОНИ РІДКІСНИХ І ЗНИКАЮЧИХ РОСЛИН

Висвітлено життєвий шлях та наукову діяльність видатного ботаніка, професора Володимира Гавриловича Собка. Показано внесок В.Г.Собка в розвиток досліджень з інтродукції та охорони рідкісних і зникаючих рослин.

У 2010 році виповнюється 75 років з часу заснування Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України. За цей час доля пов'язала з ботанічним садом багатьох видатних учених і талановитих людей. Одним з таких яскравих науковців є доктор біологічних наук, професор Володимир Гаврилович Собко, який понад 40 років своєї діяльності присвятив саме цій установі і нині працює на посаді головного наукового співробітника у відділі природної флори.

Володимир Гаврилович Собко народився 26 червня 1931 року у селі Лукашівка (хутір Григорівка) Чорнобаївського району Черкаської області. Закінчивши з похвальною грамотою місцеву семирічку, восени 1948 року вступив до Золотоніського педагогічного технікуму. Потім була служба в армії, Канівське педучилище, після закінчення якого працював шкільним учителем у Рівненській області. Тут, у селі Борова Зарічнлянського району, був обвинувачений у націоналізмі, а його колегу, вчителя української мови і літератури, засудили на 16 років таборів з позбавленням диплому. Залишивши під тиском районного відділу народної освіти школу і отримавши від Міністерства освіти УРСР дозвіл на продовження навчання, восени 1957 року успішно склав екза-

В.Г. Собко

ни до Уманського сільськогосподарського інституту, де навчався три роки на стаціонарі. Навесні 1960 року через хворобу і родинні обставини (два молодші брати навчалися у технікумах) перевівся на заочний курс навчання. Ще в інституті він зібрав і змонтував міні-гербарій, за що отримав премію кафедри ботаніки у вигляді творів І. Мічуріна.

У 1960–1966 рр. працював учителем біології і виробничого навчання у школах Черкаської та Київської областей. У селі Ляшівка Черкаської області В.Г. Собко започаткував парк відпочинку і шкільний дендрарій. У рідному селі біля щойно побудованого шкільного приміщення створив фруктовий сад, кращі сорти якого були завезені з Уманського сільськогосподарського інституту. За його участі шкільний дендрарій було створено також у смт Немішаєве Київської області. У літній відпускний час працював начальником піонерського табору "Іскра".

У 1966 році вступив до аспірантури Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного. У 1973 році за результатами досліджень флори гранітних відслонень Придніпровської височини захистив кандидатську дисертацію на тему "Флора гранітних відслонень і пісків, що до них прилягають на Придніпровській височині і в Центральному Поліссі".

Ним вперше виявлено і описано п'ять нових для науки та шість нових для флори України рідкісних видів рослин, зокрема вузьколокальний палеоендем — вишню Клокова та юринею Олени. За результатами порівняльно-кількісного аналізу ним було доведено, що флори гранітних відслонень Придніпровської та Приазовської височин мали в минулому спільний шлях розвитку, порушений внаслідок руйнування гірської країни, що базувалася колись на Українському кристалічному щиті, зміни русла ріки Дніпро та трансгресій третинних морів. Незважаючи на це, досі збереглися їхні генетичні зв'язки з флорами Криму і Кавказу.

За ініціативи В.Г. Собка та активної підтримки науковців Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного в околицях центрального басейну річки Південний Буг створено регіональний ландшафтний парк "Гранітно-Степове Побужжя" (1994). Овіяні легендами та історичними подіями сивої давнини гранітні відслонення на кшталт Козацьких і Червоних воріт, лункої Пугачки та "шаблями тесаного" Турецького стола, на яких безпосередньо поселилися петрофільні рослини, в складі унікальних степових угруповань зростають з півсотної рідкісних, ендемічних та реліктових видів, що стало підставою для надання регіону національного статусу одного з "Семи природних чудес України".

Починаючи з 1969 року, життя Володимира Гавриловича тісно пов'язане з Центральним республіканським ботанічним садом АН УРСР (нині — Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України). В 1970 році за ініціативою С.С. Харкевича в ботанічному саду було затверджено план створення ділянки "Рідкісні рослини флори України", першим і незмінним куратором якої протягом сорока років був В.Г. Собко. На ділянці проведено дослідження онтогенезу близько 200 рідкісних і зникаючих, переважно вузькоендемічних та реліктових видів рослин.

Багаторічними експериментальними дослідженнями встановлено, що в умовах ботанічного саду можна успішно вирощувати більшість рідкісних рослин флори України. Запропоновано три нові методи розмноження рідкісних рослин: ризореституційний, ксерокалюсний та сціогіемальний. Перший ґрунтується на властивості відновлення цілої рослини або її органа з частини і успішно використовується при вегетативному розмноженні бульбових орхідей Голарктики. В основу другого способу розмноження покладено здатність калюсу формуватися у повітряно-сухому просторі. Його застосовують для рослин, які не можна розмножувати традиційними вегетативними методами. Сціогіемальний спосіб ґрунтується на тому, що релікти, зокрема тис ягідний, не втратили свої тропікогенні властивості і можуть формувати кореневу систему взимку за низьких температур і відсутності світла.

В.Г. Собко розробив методики визначення коефіцієнта внутрішньовидової пластичності ювенільних особин інтродукованих видів рослин і відносного та абсолютно потенціалів інтродуцентів. Він довів, що в умовах культури зазвичай спостерігається інтенсифікація соми інтродуцентів (збільшуються розміри органів, кількість метамерів, плодів і насіння), завдяки чому зменшується календарний вік рослин. У нових умовах рослина змушена використовувати весь свій "аварійний запас" адаптацій, і таким чином вона розкриває свій біологічний потенціал. Обґрунтовано явище, яке отримало назву "модус інтродукованих рослин", суть якого полягає в тому, що в екстремальних природних умовах рослинам доводиться формувати специфічні органи, які в оптимальних умовах культури частково або повністю елімінують. Установлено, що насіння рідкісних видів рослин, які поселяються на рухомих субстратах (осипи, пісок), крутих скелях та гранітних відслоненнях, не має органічного стану спокою і проростає відразу після дисемінації за умови наявності вологи в ґрунті.

В.Г. Собко довів можливість відновлення деструктивних популяцій до рівня нормальних шляхом отримання в умовах культури великої кількості насіння зникаючих видів і висівання його в межах природного ареалу. Ним теоретично обґрунтовано і реалізовано на практиці охорону деяких рідкісних видів рослин флори України шляхом реінтродукції і репатріації.

Працюючи в ботанічному саду, В.Г. Собко одним з перших в Україні став займатися охороною і культивуванням орхідей помірних широт. В опублікованій у 1989 році монографії "Орхідеї України" висвітлено опрацьовані ним передумови і заходи із введення в первинну культуру дикорослих видів орхідей. Описано насінневий та вегетативний способи їх розмноження, наведено ботанічну характеристику кожного виду, екологічні та фітоценотичні умови зростання, дані щодо поширення на території України, висвітлено особливості індивідуального росту і розвитку в умовах первинної культури. Розроблено способи й заходи з охорони рідкісних і зникаючих видів орхідей флори України [1].

Працюючи в ботанічному саду, Володимир Гаврилович здійснив багато експедицій, особливо по території України, під час яких досліджував і збирав матеріал для ділянки "Рідкісні рослини флори України" та для ботаніко-географічних ділянок відділу природної флори. Він є автором багатьох статей у другому та третьому виданнях Червоної книги України [12, 13].

У 1993 році В.Г. Собко захистив докторську дисертацію на тему "Інтродукція рідкісних і зникаючих видів рослин у зв'язку з їх охороною". За результатами багаторічних досліджень опубліковано монографію "Рідкісні рослини флори України в культурі", в якій у тісному зв'язку з проблемою охорони природи розглядаються теоретичні прогнози і практичні заходи з введення у первинну культуру рідкісних та зникаючих, реліктових і ендемічних видів рослин природної флори України [3].

У 2005 році Володимир Гавриловичу присвоєно вчене звання професора зі спеціальності "ботаніка".

У науковому доробку В.Г. Собка понад 200 праць, серед яких 22 науково-популярні книги та монографії. Велику увагу вчений приділяє популяризації ботанічних знань серед широкого кола читачів, публікуючи науково-популярні нотатки в періодичній пресі. Він також опублікував кілька книг, присвячених охороні природи, в тому числі "Стежинами Червоної книги України" (1993, 2007), "Рідкісні та зникаючі види рослин Черкаської області" (2001), "Рідкісні і зникаючі рослини Українського Полісся" (2003), "Смарагдові перлини Волині" (2004), "Науки заповідне зілля" (2005), "Фітораритети України у Світовому Червоному списку" (2005), "Срібних хвиль ковилових степове море" (2005), "Рідкісні рослини Лівобережного Полісся" (2006) та ін. [2, 4–11].

За пропаганду ботанічних знань серед населення В.Г. Собка нагороджено медаллю "За активну роботу" товариства "Знання" (1996), срібною (1981) та двома бронзовими (1983, 1985) медалями ВДНГ, медаллю "В пам'ять 1500-леття Києва" (1982). Праця Володимира Гавриловича відзначена також медаллю "Ветеран труда" (1986), грамотами ЮНЕСКО "За збереження генофонду ботанічними садами" (1971) та "За багаторічну сумлінну громадську діяльність". За значний особистий внесок у справу захисту навколишнього природного середовища В.Г. Собко нагороджений почесною грамотою Всеукраїнського товариства охорони природи (1996).

У 1992 році за працю "Лікарські рослини: енциклопедичний словник" В.Г. Собку разом з групою науковців ЦБС НАН України присвоєно Державну премію. За високі досягнення в галузі інтродукції рідкісних та зникаючих рослин його нагороджено премією імені академіка М.М. Гришка (2005). За цикл робіт "Фіторесурси України: раціональне використання та біотехнологія" В.Г. Собко отримав премію імені М.Г. Холодного НАН України (2007).

З 1972 по 1998 рік Володимир Гаврилович очолював комісію Ради ботанічних садів України з охорони рідкісних рослин, а з 1998 року і понині — комісію з теорії і методів інтродукції рослин. Він є членом вченої ради Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка, Спеціалізованої ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій, редколегії журналу "Інтродукція рослин".

Володимир Гаврилович виховав багатьох аспірантів, підготував шість кандидатів біологічних наук та консультує двох здобувачів вченого ступеня доктора біологічних наук.

Володимир Гаврилович Собко постійно приділяє велику увагу науково-громадській роботі, бере активну участь у діяльності Українського ботанічного товариства, Всеукраїнського товариства охорони природи, товариства "Знання", багато років очолював підрозділ наукової інформації ботанічного саду.

Нині В.Г. Собко плідно працює у відділі природної флори, передаючи багатий життєвий і науковий досвід своїм учням. Він сповнений життєвої енергії, великих творчих планів і задумів. Не має сумніву, що з-під його пера вийде ще не одна захоплююча і така потрібна книга в галузі інтродукції та охорони рідкісних і зникаючих рослин.

1. Собко В.Г. Орхідеї України. — К.: Наук. думка, 1989. — 192 с.
2. Собко В.Г. Стежинами Червоної книги. — К.: Урожай, 1993. — 175 с.
3. Собко В.Г., Гапоненко М.Б. Інтродукція рідкісних і зникаючих рослин флори України. — К.: Наук. думка, 1996. — 283 с.
4. Собко В.Г., Косенко І.С. Рідкісні та зникаючі види рослин Черкаської області. — К.: Фітосоціоцентр, 2001. — 213 с.
5. Харчишин В.Т., Собко В.Г., Мельник В.І. та ін. Рідкісні і зникаючі рослини Українського Полісся. — К.: Фітосоціоцентр, 2003. — 248 с.
6. Філіпенко А.Б., Терлецький В.К., Собко В.Г. та ін. Смарагдові перлини Волині. — К.: Фітосоціоцентр, 2004. — 220 с.

7. Собко В.Г. Науки заповідне зілля. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — 452 с.

8. Собко В.Г. Фітораритети України у Світовому Червоному списку. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — 156 с.

9. Собко В.Г., Мордатенко Л.П. Срібних хвиль ковилових степове море. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — 276 с.

10. Собко В.Г., Лебеда А.П., Ільєнко О.О. Рідкісні рослини Лівобережного Полісся. — К.: Фітосоціоцентр, 2006. — 215 с.

11. Собко В.Г. Стежинами Червоної книги. — К.: Урожай, 2007. — 279 с.

12. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонка. — К.: Укр. енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1996. — 608 с.

13. Червона книга України. Рослинний світ / За ред. Я.П. Дідуха. — К.: Глобалконсалтинг, 2009. — 900 с.

Рекомендував до друку
П.А. Мороз

Н.Б. Гапоненко

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

**ЖИЗНЬ И НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
ПРОФЕССОРА В.Г. СОБКО
И ЕГО ВКЛАД В РАЗВИТИЕ ИССЛЕДОВАНИЙ
ПО ИНТРОДУКЦИИ И ОХРАНЕ РЕДКИХ
И ИСЧЕЗАЮЩИХ РАСТЕНИЙ**

Освещен жизненный путь и научная деятельность известного ботаника, профессора Владимира Гавриловича Собко. Показан вклад ученого в развитие исследований по интродукции и охране редких и исчезающих растений.

М.В. Гапоненко

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

**LIFE AND SCIENTIFIC ACTIVITY
OF PROFESSOR V.G. SOBKO,
HIS CONTRIBUTION TO DEVELOPMENT
THE RESEARCHES ON RARE AND ENDANGERED
PLANTS INTRODUCTION AND CONSERVATION**

The vital way and scientific activity of famous botanist, Professor Volodymyr Gavrilovych Sobko are described. Contribution of scientist to development the researches on introduction and conservation of rare and endangered plants are shown.